

УДК 657.422.8

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-2-40>**Бержанір І.А.***кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини***Бержанір А.Л.***кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри економіки та соціально-поведінкових наук
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини***Ящук Т.А.***кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини***Berzhanir Inna***Ph.D. in economics, Associate Professor
of Department of finance, accounting and economic security
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University***Berzhanir Anatolii***Ph.D. in sociology, Associate Professor
of Department of economics and social behavioral disciplines
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University***Yashchuk Tetiana***Ph.D. in economics, senior Lecturer of Department
of Marketing, Management and business management
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University*

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ І РОЗРАХУНКІВ ПІДПРИЄМСТВА

ECONOMIC ESSENCE OF OBLIGATIONS AND PAYMENTS OF THE ENTERPRISE

АНОТАЦІЯ

У статті наведено трактування економічної сутності категорій «зобов'язання», «заборгованість», «розрахунки» та розглянуто їх із трьох позицій – за юридичною, економічною, бухгалтерською ознаками. Проаналізовано зарубіжний досвід щодо проблематики пошуку дефініції дебіторської заборгованості в розрізі міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Встановлено, що в умовах суттєвої диференціації класифікаційних ознак на більшості суб'єктів господарювання класифікація дебіторської заборгованості, яка застосовується в прикладній діяльності, є суттєво регламентованою та орієнтованою виключно на діючий у нашій країні План рахунків. У публікації надано обґрунтування того, що вибір та впровадження в практику господарювання поліаспектної класифікації дебіторської заборгованості є необхідною та беззаперечною умовою для виявлення наявних тенденцій та формування цілісних висновків за результатами діагностики фінансового стану суб'єкта господарювання, а відповідно – напрацювання комплексу системних пропозицій щодо покращення його діяльності в перспективі.

Ключові слова: дебіторська заборгованість, розрахунки з покупцями та замовниками, дебітори, розрахунки, фінансові активи.

АННОТАЦИЯ

В статье представлены трактовки экономической сущности категорий «обязательство», «задолженность», «расчеты» и рассмотрены с трех точек зрения – по юридическому, экономическому, бухгалтерскому признакам. Проанализирован зарубежный опыт по проблематике поиска дефиниции дебиторской задолженности в разрезе международных стандартов бухгалтерского учета и финансовой отчетности. Установлено, что в условиях существенной дифференциации классифика-

ционных признаков на большинстве субъектов хозяйствования классификация дебиторской задолженности применяется в прикладной деятельности, существенно регламентированной и ориентированной исключительно на действующий в нашей стране План счетов. В публикации предоставлено обоснование того, что выбор и внедрение в практику хозяйствования полиаспектной классификации дебиторской задолженности является необходимым и бесспорным условием для выявления существующих тенденций и формирования целостных выводов по результатам диагностики финансового состояния предприятия, а соответственно Кольцо «Русь златоглавая», «Императрица», DENISOV &GEMS, белое золото, бриллианты, сапфиры, «Галерея Самоцветов», тел берём тот что везде наработка комплекса системных предложений по улучшению его деятельности в перспективе.

Ключевые слова: дебиторская задолженность, расчеты с покупателями и заказчиками, дебиторы, расчеты, финансовые активы.

ANNOTATION

The article presents interpretations of the economic nature of the categories «obligation», «debt», «calculations» and considers them from three points of view – from legal, economic, accounting grounds. As an economic category, liabilities are the debt of an enterprise that has arisen as a result of past events and repayment of which in the future is expected to lead to a decrease in the enterprise's resources embodying economic benefits. In a broad sense, obligations arise as an administrative legal act, an order or a state contract, in the narrow sense Кольцо «Русь златоглавая», «Императрица», DENISOV &GEMS, белое золото, бриллианты, сапфиры, «Галерея Самоцветов», тел берём тот что везде obligations arise from a business agreement concluded by simple agreement of the parties, for other reasons

that do not contradict the law, as a result of a tender, tender, or other public auction. It was found that the proper organization and construction of accounting and analysis of obligations in the structure of internal control significantly affect the efficiency of enterprises. The foreign experience on the problem of finding the definition of accounts receivable in the context of international accounting standards and financial statements is analyzed. It has been established that in conditions of significant differentiation of classification features, on the prevailing majority of business entities, the classification of receivables is used in applied activities that are substantially regulated and focused exclusively on the Chart of Accounts operating in our country. The publication provides the rationale that the selection and implementation of a multidimensional classification of receivables in business practices is a necessary and indisputable condition for identifying existing trends and the formation of holistic conclusions based on the results of diagnostics of the financial condition of the enterprise, and, accordingly, the development of a set of system proposals to improve its performance in the future. It is substantiated that the rational organization of the accounting of obligations helps to strengthen contractual and settlement discipline, accelerates the turnover of working capital and, consequently, improves the financial condition of the enterprise, and a correctly developed strategy for managing obligations helps to build the reputation of a reliable and responsible company.

Key words: accounts receivable, settlements with the buyers and customers, debtors, calculations, financial assets.

Постановка проблеми. За умов ринкової трансформації в Україні (виходу вітчизняних підприємств на міжнародні ринки капіталів, праці, товарів, послуг, відкритості вітчизняних ринків для нерезидентів тощо) процес господарської діяльності зумовлює перманентний характер зобов'язань – джерела формування та фінансування активів, що значною мірою залежить від кредитного рейтингу позичальника, від його можливостей на ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика пошуку дефініції та економічної сутності дебіторської заборгованості і розрахунків із покупцями та замовниками стала предметом наукового пошуку багатьох дослідників: Л. Алексеєва, О. Бандурки, А. Вещунова, В. Гвоздецького, М. Коробова, М. Кужельного, В. Лінника, Е. Причепія, А. Редька, А. Чернія та інших учених. Проте необхідно відзначити певну фрагментарність таких наукових досліджень, що зумовлює необхідність проведення подальших досліджень, виходячи із засад комплексності та системності.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження теоретичних засад зобов'язань і розрахунків суб'єктів господарювання у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дефіцит грошових коштів, неплатоспроможність великої кількості підприємств в Україні зумовлюють необхідність здійснення контролю за станом і рухом зобов'язань. Для цього потрібні детальні облікові дані за кожним їх видом у розрізі сум, термінів погашення тощо. Тому правильна організація та побудова обліку й аналізу зобов'язань у структурі внутрішньогосподарського контролю суттєво впливають на успішність діяльності підприємств.

Критичний аналіз сучасної економічної літератури в галузях бухгалтерського обліку дає під-

ставу констатувати, що сьогодні немає єдиного підходу до визначення поняття «зобов'язання». У зв'язку з тим, що вчені застосовують різні категорії, поняття та терміни, а саме: зобов'язання, заборгованість, розрахунки; короткострокові та поточні зобов'язання тощо [1; 2; 3; 4], пропонуємо виокремити категорії «зобов'язання», «заборгованість», «розрахунки» та розглянути їх із трьох поглядів – за юридичною, економічною, бухгалтерською ознаками.

По-перше, з юридичної позиції: зобов'язання – цивільні правовідносини, де одна сторона (боржник) зобов'язана здійснити на користь іншої сторони (кредитора) певну дію або утриматися від цієї дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його зобов'язань; заборгованість – боргові зобов'язання; розрахунки – різновид цивільних відносин, які виникають внаслідок учинення платником дій, спрямованих на здійснення платежу на користь іншої особи [1].

По-друге, за економічною суттю: зобов'язання – зобов'язання організації перед контрагентами повинні розглядатися як статті його доходів, а зобов'язання контрагентів перед організацією – як статті його витрат; заборгованість – грошові суми, які підлягають сплаті, але не сплачені; розрахунки – грошові відносини, що виникають між організаціями за товарами і нетоварними операціями [2].

По-третє, за бухгалтерською суттю: зобов'язання – заборгованість підприємства, що виникла в результаті минулих подій, погашення якої в майбутньому, як очікується, приведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди; заборгованість – сума боргів, що належать фірмі (суспільству, компанії тощо), від фізичних або юридичних осіб, які виникли у процесі господарських відносин із ними; розрахунки – розрахунки за товарними операціями – безготівкові розрахунки за товарно-матеріальні цінності, виконані роботи та надані послуги чеками, акредитивами чи іншими розрахунковими документами; та розрахунки за нетоварні операції – безготівкові розрахунки, пов'язані з бюджетом і органами соціального, державного страхування тощо [3; 4].

Практика показує, що зобов'язання можуть виникнути за укладеними договорами (договірні зобов'язання: односторонні – одна сторона бере на себе обов'язок перед іншою стороною вчинити певні дії або утриматися від них, а інша сторона наділяється лише правом вимоги без виникнення зустрічного обов'язку щодо першої; двосторонні – правами та обов'язками наділені обидві сторони договору) або нормативними документами.

У бухгалтерському обліку як інформаційній системі управління суб'єктом господарювання зобов'язання виникають не в момент укладення договору, а після здійснення однією із сторін передбачених у договорі дій (або бездіяльності), унаслідок яких виникає дебіторська заборгова-

ність однієї сторони перед іншою – зобов'язання погасити цю заборгованість, яка називається кредиторською [5].

У широкому розумінні зобов'язання виникають як управлінський правовий акт замовлення або державний контракт, у вузькому значенні – зобов'язання виникають із господарського договору, укладеного за простою згодою сторін, з інших підстав, що не суперечать закону, за результатами конкурсу, тендеру, іншого публічного торгу [6].

Юридичним фактом появи господарських зобов'язань є господарський договір. Цивільний кодекс України називає господарський договір однією з найпоширеніших підстав для виникнення зобов'язань.

Як економічна категорія зобов'язання – це заборгованість підприємства, яка виникла в результаті минулих подій, погашення якої в майбутньому, як очікується, приведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди. Зобов'язання з фінансового погляду передбачає обмін ресурсами, які мають грошовий вимір. Крім того, зобов'язання повинно бути локалізоване у часі, тобто повинен бути момент настання зобов'язання і період часу в бухгалтерському обліку, протягом якого воно діє [7]. У бухгалтерському обліку поняття «зобов'язання» має більш вузьке значення, ніж у цивільному законодавстві (рис. 1).

Отже, зобов'язання виникають через наявні (завдяки минулим операціям або подіям) борги підприємства чи щодо передачі певних активів або надання послуг іншому підприємству в майбутньому.

Поточні зобов'язання характеризуються такими ознаками:

- конкретними економічними ресурсами – поверненню підлягають ресурси або їх грошовий еквівалент залежно від умов договору;
- адресністю – ресурси повертаються позикодавцю або іншій третій особі за дорученням позикодавця;
- строком погашення заборгованості;
- винагородою за користування ресурсами;

– санкціями та порушеннями договірних зобов'язань за термінами й сумами погашення заборгованості [3].

Узагальнюючи суть характеристики зобов'язань, вважаємо, що науково обґрунтована класифікація зобов'язань підприємства за окремими видами необхідна для розуміння того, як ними керувати в обліковій інформаційній системі, тому повинна надаватися користувачам фінансової звітності для прийняття рішень і формування стратегії розвитку підприємства в майбутньому.

Відповідно до вимог основного нормативного документа, який регламентує порядок обліку та класифікації зобов'язань в Україні, – П(С)БО 11 «Зобов'язання» [6], правильний підбір класифікаційних ознак забезпечує повне висвітлення інформації про заборгованість для цілей управління та аналізу. Проте однозначність у критеріях розподілу зобов'язань відсутня, оскільки на більшості підприємств їх класифікують тільки з метою відображення у звітності, а тому залишається не врахованою специфіка заборгованості. У результаті управлінський персонал не отримує необхідної аналітичної інформації. Саме тому на рис. 1 наведено групування основних характеристик зобов'язання як об'єкта бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

Різноманітність розрахункових операцій суб'єкта господарювання зумовлює необхідність їх класифікувати за такими ознаками:

1. Залежно від спрямованості розрахунків:
  - внутрішні;
  - зовнішні.
2. Залежно від контрагента розрахунків:
  - розрахунки з постачальниками і підрядниками;
  - розрахунки з покупцями та замовниками;
  - розрахунки з різними дебіторами та кредиторами;
  - розрахунки з бюджетом та позабюджетними фондами;
  - розрахунки за кредитами;

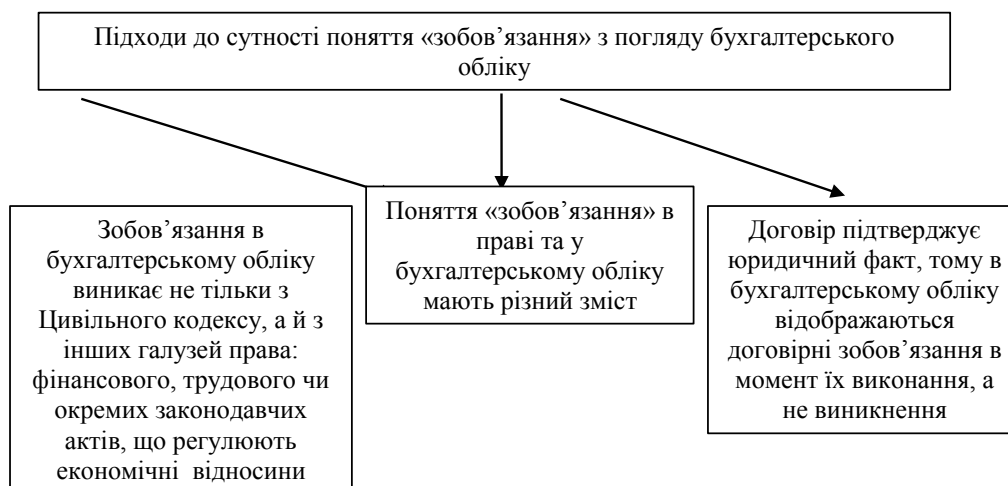

Рис. 1. Поняття «зобов'язання» у бухгалтерському обліку [2]

Таблиця 1

Визначення терміна «розрахунки» в обліково-економічній літературі

№ з/п	Автор	Визначення
1.	Безруких П.С.	Розрахунки – це грошові відносини, що виникають між організаціями за товарними і нетоварними операціями.
2.	Чацкіс Е.Д., Лисюк А.Н., Михайлова Т.П	Розрахунки – це система відносин між підприємствами й особами, заснована на грошовому поверненні вартості товарно-матеріальних цінностей, робіт, послуг.
3.	Сухарев А.Я.	Розрахунки – здійснення платежів за грошовими зобов'язаннями.
4.	Парапутін Н.В., Козлова Е.П.	Під розрахунковими відносинами розуміють зобов'язання покупця оплатити у встановлені строки вартість матеріальних цінностей, послуг й іншої заборгованості після виконання постачальником своїх договірних зобов'язань або право постачальника вимагати платіж від покупця за відвантажену йому продукцію або надані послуги.

Джерело: [5]

– розрахунки з персоналом (з оплати праці та за іншими операціями);

- розрахунки з підзвітними особами;
- розрахунки з учасниками та засновниками;
- внутрішньогосподарські розрахунки.

3. Залежно від форми проведення розрахунків:

- готівкові;
- безготівкові.

4. Залежно від характеру операцій, за якими проводяться розрахунки:

- розрахунки за товарними операціями;
- розрахунки за нетоварними операціями [3].

Розрахунки за товарними операціями, пов'язані з переміщення товару, – це розрахунки з постачальниками і підрядниками, покупцями, в т.ч. планові платежі, які здійснюються за допомогою платіжних доручень, платіжних вимог, акредитивів, чеків, векселів. Можливі також залік взаємних вимог і розрахунки готівкою.

Розрахунки за нетоварними операціями – це розрахунки з бюджетом і позабюджетними фондами, засновниками фірми, підзвітними особами. При цьому розрахунки за нетоварними операціями під час безготівкових розрахунків оформлюються тільки платіжним дорученням.

Відносини між підприємствами, організаціями й установами, а також між ними і населенням, що зумовлені дією ринку, мають характер грошових розрахунків. Ці відносини ґрунтуються на використанні грошей у їхніх функціях – коштів обігу і коштів платежу. При цьому підприємство водночас є постачальником для одних і покупцем для інших.

У сучасних умовах механізм розрахунків не можна розглядати як систему комунікаційних структур, методичних та технологічних прийомів, призначених для їх здійснення. Взагалі осмислення категорії «механізмів» в економічній науці потребує більш широкого погляду на економічні дії і події, включаючи процеси, що відбуваються на всіх стадіях відтворення. Розрахунками завершується обіг втіленої в готову продукцію вартості активів підприємства і створюються умови для початку нового економічного обігу. Грошові кошти, одержані в результаті цього обігу, дозволяють своєчасно, на новій інформаційній, технічній і технологічній

основі формувати та використовувати в новому виробничому циклі фактори виробництва, розраховуватися за зобов'язаннями з державою, постачальниками, банками, працівниками підприємства, акціонерами.

Складниками механізму розрахунків є також організаційно-технічні фактори і відповідні комунікаційні та інші структури, діяльність яких пов'язана із забезпеченням розрахунків і регламентується певними правовими нормами. Розрахунки базуються на русі господарських засобів між різними суб'єктами. Нами узагальнено поняття розрахунків в різних літературних джерелах (табл. 1).

Висновки. Як об'єкт обліку зобов'язання – один з основних чинників, що впливає на ліквідність, кредитоспроможність і стійкість підприємства. Раціональна організація обліку зобов'язань сприяє зміцненню договірної і розрахункової дисципліни, прискоренню оборотності оборотних коштів, а отже, поліпшенню фінансового стану підприємства, а правильно розроблена стратегія управління зобов'язаннями сприяє формуванню репутації надійної і відповідальної фірми.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Белова І.М. Завдання та принципи побудови обліку розрахунків з покупцями і замовниками. *Сталій розвиток економіки*. 2015. № 3(28). С. 217–220.
2. Бухгалтерський облік : практичний посібник / М.Ф. Огічук, К.О. Утенкова, О.В. Ковальова, В.Є. Тредіт. Х., 2015. 334 с.
3. Дорош Н.І. Теоретичні аспекти організації бухгалтерського обліку. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2015. Вип. 1. С. 93–97.
4. Бержанір І.А. Напрями удосконалення обліку розрахунків з контрагентами. *Стратегія розвитку України: фінансово-економічний та гуманітарний аспекти*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції. Київ : Інформаційно-аналітичне агентство, 2019. С. 25–27.
5. Коблянська І.О. Фінансовий облік : навч. посіб. Київ : Знання, 2007. 473 с.
6. Положення (стандарти) бухгалтерського обліку № 1–35 (зі змінами і доповненнями). *Бухгалтерія в сільському господарстві*. 2010. № 15–16. С. 1–92.
7. Ружицький А.В. Основні поняття, пов'язані зі взаєморозрахунками підприємства. *Інноваційна економіка*. 2012. № 3. С. 171–174.

REFERENCES:

1. Belova I.M. (2015) Zavdannia ta pryntsyipy pobudovy obliku rozrakhunkiv z pokuptsiamy i zamovnykamy [Tasks and principles of accounting settlement with buyers and customers]. *Stalyi rozvytok ekonomiky*, 3(28), pp. 217–220. (in Ukrainian)
2. Ohiichuk M.F., Utenkova K.O., Kovalova O.V., Tredit V.Ye. (2015) *Bukhhalterskyi Oblik [Accounting]*. Kharkiv. (in Ukrainian)
3. Dorosh N.I. Teoretychni aspekty orhanizatsii bukhhalterskoho obliku [Theoretical aspects of accounting organization]. *Ekonomika. Menedzhment. Biznes*. 2015. Vol. 1, pp. 93–97. (in Ukrainian)
4. Berzhanir I.A. (2019) Napriamy udoskonalennia obliku rozrakhunkiv z kontrahentamy [Directions for improving the accounting of payments with counterparties]. *Stratehiia rozvytku Ukrainy: finansovo-ekonomichni ta humanitarnyi aspekty: materialy VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Ukraine's Development Strategy: Financial and Economic and Humanitarian Aspects: Proceedings of the VI International Scientific and Practical Conference*. Kyiv: «Informatsiino-analitychne ahentstvo», pp. 25–27. (in Ukrainian)
5. Koblianska I.O. (2007) *Finansovyi oblik [Financial Accounting]*. K.: Znannia. (in Ukrainian)
6. Polozhennia (standarty) bukhhalterskoho obliku № 1–35 (zi zminamy i dopovnenniamy) (2010) [Accounting Regulations (standards) № 1–35 (as amended)]. *Bukhhalteriia v silskomu hospodarstvi*, vol. 15–16, pp. 1–92. (in Ukrainian)
7. Ruzhytskyi A.V. (2012) Osnovni poniattia, poviazani z vzaiemorozrakhunkamy pidpriemstva [Basic concepts related to the calculation of the enterprise]. *Innovatsii na ekonomika*, 3, pp. 171–174.